

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ ЛУГАНЩИНИ (за матеріалами наукових експедицій поч. ХХ ст.)

Борщенко Л. М., мистецтвознавець,
директор Луганського обласного художнього музею

Анотація. В статті надаються маловідомі бібліографічні та архівні джерела, що містять відомості про пам'ятки народної культури ХІХ – поч. ХХ ст., що були досліджені на теренах Луганщини.

Ключові слова: мистецька пам'ятка, мистецька колекція, витoki, історіографія.
Аннотация. Борщенко Л. М. Исследование достопримечательностей народной культуры Луганщины (по материалам научных экспедиций начала ХХ ст.). В статье приведены малоизвестные библиографические и архивные источники, которые содержат сведения о достопримечательностях народной культуры ХІХ – поч. ХХ ст., которые были исследованы на территории, которая сегодня входит в состав Луганской области.

Ключевые слова: художественная достопримечательность, художественная коллекция, истоки, историография.

Annotation. Borschenko L. M. Research of sights of folk culture of Luganshchyna (on materials of scientific expeditions began of the ХХ centuries). Not popular bibliographic and archived sources which contain taking about sights of folk culture of the end of the ХІХ-th – began of the ХХ centuries, which were investigational on territory which today enters in the complement of the Lugansk area.

Keywords: artistic sight, artistic collection, sources, historiography.

Постановка проблеми. Становлення української державності актуалізувало проблему українських коренів, пошуків культурної ідентичності, збереження і вивчення культурної спадщини як форми національної самосвідомості. В цьому сенсі особливі складнощі стоять перед дослідниками пам'яток художньої культури Луганщини. Частина території, яка входить сьогодні до складу Луганської області, у ХІХ ст. належала до Харківської, частина – до Катеринославської губернії, у 1917 – 1938 рр. входила до складу Донецької області. Наш край вирізняється на загальноукраїнському тлі своєю багатобарвністю, він був і залишається місцем складного переплетіння і взаємовпливів різних культурних традицій, явищ тощо. Образотворче та декоративне мистецтво українських селищ та слобод, станиць донських козаків, Слов'яно-Сербії, культове мистецтво російської православної церкви та старообрядництва, професійне мистецтво радянської доби – ось найбільш помітні з них. Їх досконале вивчення та популяризація дозволить вписати культуру нашого ареалу в загальноукраїнський контекст, зберігши в той же час її яскраву своєрідність.

Аналіз останніх публікацій. Монографічних досліджень, присвячених історії та культурі краю, який сьогодні означається Луганською областю, не видавалося. Певні відомості з археології, історії та культури краю містяться у “Материалах для географии и статистики России...: Екатеринославская губерния” (1862) В. Павловича, “Этнографическом очерке народного быта

Екатеринославського краю” (1905) В. А. Бабенка. Значний інтерес становлять статті відомого дослідника української старовини Г. К. Лукомського “Усадьба в прошлом и настоящем. Селезнёвка К. Л. Мсциховського” (1916) та “Имение Александровка камергера Выс. двора Л. В. Голубева” (1914), “Пам’ятки мистецтва старої Слобожанщини” С. А. Таранушенка (1922) [1].

У 20-ті рр. ХХ ст. в збірнику “Праці наукового товариства на Донеччині”, журналі “Радянська школа” була опублікована низка статей, присвячених історії культури Луганщини [2]. Без цих праць сьогодні неможливо було б розглядати витоки та шляхи розвитку культури і, в першу чергу, народного мистецтва краю.

Протягом подальших десятиліть панування радянської влади у царині народної мистецької спадщини Луганщини спостерігається занепад. Видані наприкінці ХХ ст. окремі збірки досліджень за даною тематикою являють собою спробу запровадити системне вивчення цієї важливої складової національного культурного надбання [3].

Мета статті – привернути увагу вітчизняних дослідників до глибинного вивчення маловідомих бібліографічних та архівних джерел, що містять відомості про побутування у ХІХ – на поч. ХХ ст. пам’яток народної культури на території, яка входить тепер до складу Луганської області.

Результати дослідження.

Спеціальні наукові експедиції з вивчення пам’яток народного мистецтва краю у ХІХ ст. на теренах Луганської землі не проводилися. Головними джерелами для вивчення народного мистецтва Луганщини тієї доби й досі є “Каталог выставки XII Археологического съезда в Харькове”, “Альбом выставки XII Археологического съезда в Харькове”, а також матеріали доповідей та виступів на з’їзді вчених, листи та звіти церковнослужителів та ентузіастів краю, які допомагали у збиранні предметів церковних старожитностей, етнографії, археології та відомостей про них на місцях [4].

1900 р., за дорученням Харківського попереднього комітету по влаштуванню ХІІ Археологічного з’їзду, була проведена експедиція з вивчення етнографічних особливостей Старобільського повіту Харківської губернії (тепер Луганська обл.). З результатами експедиції на сьомому засіданні названого комітету виступила з доповіддю Є. П. Радакова (повне ім’я та по батькові не встановлено) [5].

На річці Айдар вона обстежила великоруське селище Новий Айдар як найбільш характерне для російського населення повіту взагалі: “Жителі виключно землероби. Якщо виключити *одного ювеліра, одного іконописця* (курсив наш. – Л.Б.) та кількох жителів, які займаються плетінням кошолок із соломи та лози...”. Стосовно костюма дослідниця підкреслює, що чоловічий одяг не зберігся, жіночий – має свої особливості. Головне вбрання складалося з пов’язки строкатою вовняною хусткою. У вухах – сережки великих розмірів, з підвіскою зі срібних монет. Улюблена шийна прикраса – низка бурштину дуже великого розміру. Поверх спідниці та білої сорочки з широкими

рукавами, але малим викотом на шиї, надягався строкатий вовняний фартух і строката душоґрійка, переважно шовкова безрукавка – гладка, широка, без виточок. Дівочий костюм вирізнявся великих розмірів головним вбранням з пав'ячого та качиноного пір'я [6]. Костюм, який зберігся в глухих селах, складався із суконного сарафана з поясом; на голову надягалася невелика червона шапочка, шита золотом – “бархатник”; позаду волосся закривав “напотиличник”, шитий золотом і сріблом, з кораловими підвісками, що спускалися на шию. Поверх бархатника пов'язувалася невелика, яскравого кольору шовкова хустка. Ці дані, на жаль, сьогодні фактично невідомі науковцям краю, наводяться не тільки з метою введення їх у науковий обіг. Аналіз зібраних в експедиції матеріалів став підставою для важливого висновку, зробленого Є. П. Радаковою, що, “за винятком мови та костюму, *великороси Старобільського повіту засвоїли побут малоросів*” (курсив наш. – Л.Б.) [7].

Характеризуючи один з найстаріших центрів гончарного виробництва краю – с. Євсуг, дослідниця писала, що цим промислом займається значна частина селян як допоміжним. Посуд виготовлявся простий та полив'яний; глина для нього привозилася верст за вісім. Засоби виготовлення примітивні: гончарний круг та руки. Посуд випалювався у горнах дуже простої конструкції. Зафіксувала Є. П. Радакова у своїй доповіді й факт проведення місцевою управою в кінці XIX ст. спеціального дослідження кустарних промислів у повіті, що свідчить про їх значний розвиток у ті часи.

У фондах ЦДІАУ зберігається доповідь Є. П. Радакової про ще одну етнографічну експедицію – по Катеринославській губернії 1902 р. Мета експедиції – збирання матеріалів для етнографічної виставки. Серед обстежених повітів був і Слов'яносербський (тепер Луганська обл.). Є. П. Радакова акцентувала, що етнографічні особливості району були не так легко вловимі, і цілий ряд складних факторів швидко нівелював національні риси численних його народностей і, в першу чергу, переважаючої “малоросійської”. І все-таки під час експедиції зібрано значний науковий матеріал. Дослідниця підкреслює: “... я вважаю себе зобов'язаною відзначити той виключно науковий інтерес, який являє собою це строкате населення /.../ сподіваюсь, що /.../ Катеринославська губернія приверне до себе в найближчому майбутньому розумних і енергійних працівників раніше, ніж різноманітні народності, що входять до її складу, асимілюються й утворюють *тип “новороса”*, що *намічається вже зараз*” (курсив наш. – Л.Б.) [8].

Такими були висновки, зроблені за результатами перших наукових експедицій по селищах теперішньої Луганщини. Якщо перша її експедиція залишила нащадкам нотатки відносно побуту населення, костюму окремих сіл, то підсумком другої експедиції став висновок про асиміляцію народностей, про необхідність негайної наукової фіксації того матеріалу, який ще можна було зібрати. Цей висновок дослідниці дає можливість зрозуміти, чому так мало залишилося до нашого часу зразків матеріальної культури, завдяки яким можна було б вивчати історико-соціальні обставини формування культурного

шару у краї впродовж XIX – на поч. XX ст. Є. П. Радакова обмежилася придбанням предметів хатнього побуту, костюму та домашніх промислів – ткацтва та килимового виробництва. Всього впродовж експедиції було зібрано 200 номерів, не враховуючи лікарських рослин із 70 номерів і 175 (!) фотографічних знімків [9].

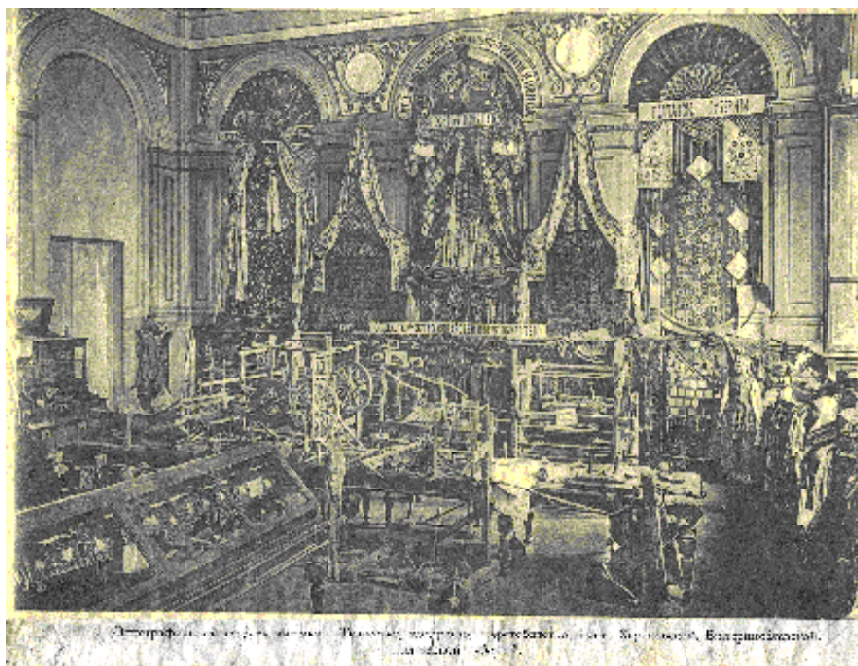
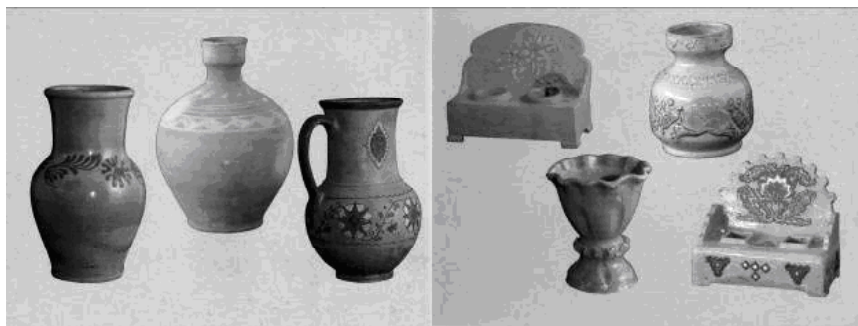
Наведеним висновкам Є. П. Радакової за результатами обстеження Слов'яносербського та Старобільського повітів, у яких йшлося про необхідність негайних дій щодо вивчення та збереження предметів побуту, зразків народного мистецтва краю, що збереглися на той час, вторував відомий дослідник української старовини Г. К. Лукомський. У статті “Селезневка К. Л. Мсциховского” він писав, що у краї фактично немає постійного населення. Як тільки виявлялися родовища кам'яного вугілля чи руди, власники одразу продавали ці землі промисловцям. Край поступово потрапляв до рук підприємців. І як наслідок – розриті пагорби, усіяні чорними вежами долини, тисячі труб, що димлять. Лише на початку XX ст. пробудилася у деяких власників свідомість потреби поряд із використанням багатств цієї землі винагороджувати її будівництвом красивих будинків, розведенням садів, зведенням храмів [10].

Матеріали експедиції Є. П. Радакової дають підставу констатувати, що поширеним видом народного мистецтва на території теперішньої Луганщини у XIX ст. було гончарство. Яскравим свідченням інтересу науковців до історії гончарного промислу у краї було зауваження відомого дослідника української старовини С. А. Таранушенка про те, що у книзі “Природа і населення Слобідської України” не означені такі осередки гончарства Старобільщини, як Євсуг, Бутків Хутір, Дінцівка [11]. За тих часів значного розквіту здобув і другий відомий на Луганщині центр гончарства – с. Макарів Яр (тепер с. Пархоменко).

Про розвиток народного мистецтва на Луганщині наприкінці XIX – на поч. XX ст. сьогодні свідчать численні пам'ятки, що зберігаються у музеях та приватних зібраннях і, перш за все, у діючих православних храмах області.

Більша частина пам'яток церковної старовини досліджена та взята на облік під час наукових експедицій Луганського обласного художнього музею за участю фахівців Києва та Москви до культових споруд області у 80 – 90-ті рр. XX ст. Цікаві самотні мистецькі пам'ятки зберігаються у місцевих історико-краєзнавчих музеях області, але далеко не всі вони володіють значним за обсягом зібранням народного декоративного мистецтва. У збиранні творів народного мистецтва для цих музеїв брали участь переважно ентузіасти-краєзнавці.

Щодо зразків пам'яток так званого “слобожанського мистецтва” на Луганській землі, то їх залишилася зовсім незначна кількість, і всі вони розпорошені по музейних зібраннях Луганщини, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Києва. Найбільш цікава за науковим рівнем та кількістю є колекція народного малярства, вишивки, ткацтва та кераміки, зібрана науковцями Державного музею народної архітектури та побуту НАН України під час експедицій на теренах Луганщини у 70-ті рр. XX ст. [12].

Матеріали експедицій Є. П. Радакової на теренах Луганщини суттєво доповнюють наші уявлення про історико-культурне тло, на якому розгортався процес становлення народного мистецтва. Ми не маємо свідчень про те, чи збереглися будь-які предмети, зібрані Є. П. Радаковою. Відомо, що зібраний матеріал експонувався на етнографічній виставці XII Археологічного з'їзду у Харкові.

Висновки. Якщо брати до уваги, що значна частина пам'яток, експонованих на виставці з'їзду, увійшли до музейних збірань, то матеріали XII Археологічного з'їзду, окремі праці з їх систематизації, подальшого розвитку започаткованих напрямів досліджень мають бути

широко висвітлені. Актуальним завданням сьогодення стає проведення синтезу накопиченого матеріалу, продовження глибинного вивчення процесів у художній культурі краю XIX – XX ст., досліджень колекцій музеїв Східної України, підготовка Зведення пам'яток народного мистецтва, які зберігаються у фондах луганських музеїв і не відомі широкому загалу.

Примітки:

1. Павлович В. Материалы для географии и статистики России, собранные офицером Генерального штаба: Екатеринославская губерния. – СПб: Тип. Департамента Ген. штаба, 1862. – 350 с.; Бабенко В. А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. – Екатеринослав, 1905. – 102 с.; Лукомский Г. К. Имение Александровка камергера Высшего Двора Л. В. Голубева // Столица и усадьба. – 1914. – №4. – С. 14.; Лукомский Г. К. Усадьба в прошлом и настоящем: Селезнёвка К. Л. Мсциховского // Столица и усадьба, 1916. – №51. – С. 4-5; Таранушенко С. Пам'ятки мистецтва старої Слобожанщини. – Х., 1922.
2. У №1 “Праця наукового товариства на Донечині” за 1928 р. вийшла стаття М. Стефановича “Із історії заселення Луганська” (С. 77-80); У журналі “Радянська школа” вийшли статті В. А. Фесенка “К истории возникновения г. Луганска” (1926. – №2. – С. 93-97; №12. – С. 85-100), “Художественное литьё на старом Луганском заводе” (1927. – №7. – С. 93-100), “Значение старого Луганского завода в культурно-экономическом прошлом юго-востока Украины” (1928. – №9. – С. 74-88), “До питання про церковні архіви Луганщини” (1930. – №5-6. – С. 90-95).
3. Наприклад: Борщенко Л. М. Дослідник пам'яток народного мистецтва/ Л. М. Борщенко // Народне мистецтво, 2004. – № 3/4. – С. 5-9; Народне мистецтво Луганщини : каталог : іконопис, вишивка, кераміка, декоративний розпис у фондах Державного музею народної архітектури та побуту України (кінець XIX – початок XX ст.) / вступ. ст. та упоряд. Л. М. Борщенко. – Луганськ : Поліпринт, 2004. – 80 с.; Народне мистецтво Луганщини кінця XVIII – початку XX ст.: альбом / вступ. ст. та упоряд. Л. М. Борщенко. – Луганськ : Світлиця, 2005. – 144 с.
4. Каталог выставки XII Археологического съезда в г. Харькове: Отдел древностей, добытых из раскопок и случайных находок; Альбом Выставки XII Археологического съезда в г. Харькове / под ред. и с объяснит. текстом проф. Е. К. Редина. – М. : Типолитография Н. И. Гросман и Г. А. Вендельштейн, 1903. – С. 1-25; Труды XII Археологического съезда в г. Харькове 1902 г. / под ред. П. В. Уваровой. – М.: Тип-фия Воронова, 1905. – Т. 3. – С. 294.
5. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / под ред. Е. К. Редина. – Харьков: Паровая типолитогр. Зильберберг и С-вья. – 1902. – Т. 1. – С. 103-108.
6. Там само. – С. 105.
7. Там само. – С. 105.
8. ЦДДАУ. – Ф.2017. – Оп.1. – Спр. 991. – С. 1-13.
9. Там само. – С. 10-13.
10. Лукомский Г. К. Усадьба в прошлом и настоящем: Селезнёвка К. Л. Мсциховского // Столица и усадьба, 1916. – №51. – С. 4-5.
11. Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини 17-18 ст. – С. 7-9.
12. Народне мистецтво Луганщини: каталог: іконопис, вишивка, кераміка, декоративний розпис у фондах Державного музею народної архітектури та побуту України (кінець XIX – поч. XX ст.) / вступ. ст. та упоряд. Л. М. Борщенко. – Луганськ : Поліпринт, 2004. – С. 3-12.